

4. ЗРОСТАННЯ РОЛІ БІЛЯЦЕРКОВНИХ СПІЛЬНОТ У ЖИТТІ ТРАДИЦІЙНИХ ЦЕРКОВ

Водночас із піднесенням загального рівня суспільної активності, спричиненої кардинальними змінами політичних, соціальних, економічних та духовних відносин, оцінок та орієнтирів у незалежній Україні; з ліквідацією однопартійної монополії й існування, по суті, однополюсно зорієнтованих громадських об'єднань; з актуалізацією ідеї побудови громадянського суспільства як української перспективи; з піднесенням прагнення віруючого загалу грати більш істотну роль не лише в житті своїх конфесійних анклавів, але й у країні в цілому - більш суспільно виразною стала діяльність т. зв. біляцерковних спільнот.

Названий термін поки що не має наукового чи правового обґрунтування, проте, за всієї своєї невизначеності, в останні роки з подачі засобів масової інформації він набув досить активного, широкого, нерідко емоційно забарвленого використання в публіцистиці, ненауковій критиці, в політичній полеміці тощо. Оскільки названим терміном так чи інакше позначається діяльність реально існуючих у сакральній сфері громадських об'єднань, а періодичні декларації чи акції окремих з них носять соціально резонансний, а то й провокативний характер, вважаємо доцільним насамперед проаналізувати ймовірний зміст цього терміну, конкретизувати характер позначуваних ним спільнот, їх структуру, соціальний склад, динаміку, напрями діяльності, правовий статус, діапазон світоглядних орієнтирів, відносини з існуючими в Україні церквами – як реальні, так і декларовані; зміни в характері та напрямках діяльності об'єднань, що підпадають під термін "біляцерковні спільноти", під впливом соціально-політичних, церковно-релігійних процесів та явищ у сучасній Україні; характер співпраці таких спільнот з церквами та релігійними організаціями, ступінь їх впливу як на загал одновірців, так і на українське суспільство в цілому; світоглядні, релігійні, соціально-політичні характеристики складу біляцерковних спільнот, особливостей позицій їх членів у контексті подій та явищ в українському суспільстві. Вважається важливим окреслення перспективи розвитку названих спільнот, прогноз їх діяльності у задекларованих статутах напрямках та галузях суспільного життя, в умовах складних і суперечливих процесів, що відбуваються в Україні у сфері державно-церковних, міжцерковних та внутрішньоцерковних відносин, реалізації в країні принципу свободи совісті тощо.

Якщо під Церквою розуміти тип релігійної організації, що об'єднує спільноту віруючих на основі єдиного віровчення, догматики, культової діяльності і характеризується певною, притаманною тільки їй ієрархічною та інституційною структурою¹, то *біляцерковною спільнотою* є підстави

¹ Богословське розуміння християнської Церкви визначає її як "Боговстановлене товариство, що охоплює християн усіх часів і народів, які об'єднані між собою вірою, законом Божим, священноначаллям і таїнствами"; церква має єдиного главу - Ісуса

вважати таку спільноту (об'єднання громадян), яка об'єдналася на віросповідній, релігійно-світоглядній, морально-релігійній основі, співпрацює з певною церквою (релігійною організацією), але юридично не входить до церковних структур, не підпорядкована їм і організовує свою діяльність (релігійно-виховну, релігійно-правову, організаційну, фінансово-господарську тощо) самостійно, як громадська організація. Правовою основою для створення таких біляцерковних спільнот та їх діяльності є Конституція України (статті 36, 39), закони України "Про об'єднання громадян", "Про свободу совісті та релігійні організації", "Про благодійність та благодійницькі організації" та інші законодавчі, у тому числі, міжнародні акти, учасниками яких стала Україна.

Так, ст. 36 Конституції України передбачено право громадян на свободу об'єднання в громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Інтересами громадян, які бажають об'єднатися в громадські організації, можуть бути, наприклад, реалізація та захист своїх релігійних прав і свобод; задоволення релігійно-культурних, релігійно-патріотичних, релігійних морально-виховних та інших інтересів, прагнення відродити національно-релігійні традиції, церемонії чи обряди тощо. Йдучи на створення подібних об'єднань, віруючі громадяни можуть виходити з міркувань недостатності чи й відсутності існуючих в межах релігійних організацій можливостей для реалізації своїх запитів або інтересів; з прагнення доповнити і розширити існуючі чи отримати нові можливості задоволення своїх державно санкціонованих інтересів тощо. Надаючи таке право, Конституція України застерігає (ст. 37), що утворення і діяльність громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються. Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Картину можливостей функціонування біляцерковних спільнот як громадських організацій у правовій площині, а також юридично санкціонованих мети, завдань статутної діяльності, прав і свобод громадян, що належать до таких спільнот (об'єднань громадян), прав самих об'єднань громадян, порядку легалізації (офіційного визнання), інші питання дає Закон України "Про об'єднання громадян". Зокрема, представляють інтерес ті

Христа, її засновника, і складає його тіло. Під церквою розуміється також установа, створена для спасіння людей вірою їх в Сина Божого, та товариство віруючих у Христа (Див.: Християнство. Енциклопедический словарь. В 3-х т. – Т. 3. – М., 1995. – С. 218).

положення Закону, що викладаючи принципи створення та діяльності об'єднань громадян (самоврядування, законність, гласність, вільність у виборі напрямів своєї діяльності та ін.), вимагають від таких об'єднань регулярно обнародувати свої основні документи, склад керівництва, дані про джерела фінансування та витрати тощо (ст. 6). Забороняється діяльність вже легалізованих об'єднань громадян, коли їх метою є підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав, розпалювання національної та релігійної ворожнечі та інше (ст. 4). Сама ж громадська організація (до яких може бути віднесена і біляцерковна спільнота) є об'єднанням громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів (ст. 3). Для розуміння смислу і цілей створення окремих біляцерковних спільнот в Україні важливим є перелік прав, якими можуть користуватися об'єднання громадян відповідно до цього Закону, зокрема, право брати участь у політичній діяльності, проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо), розповсюджувати інформацію і пропагувати свої ідеї та цілі, вносити пропозиції до органів влади та управління і т. ін. (ст. 20). Прикладом біляцерковної спільноти такого типу може бути нещодавно створена громадської організації "За помісну церкву" (голова – народний депутат П. Ющенко).

За даними Єдиного Державного реєстру об'єднань громадян та благодійницьких організацій (ЄДРОГБО) станом на 01.01.2002 р. в Україні було зареєстровано близько 40 тис. об'єднань та організацій, у тому числі таких, що зорієнтовані та співпрацюють з церквами, релігійними організаціями, тобто можуть підпадати під термін "біляцерковні спільноти". Недоліки ведення ЄДРОГБО, фактична непрозорість диференційованої за напрямками чи сферами діяльності інформації, неефективна реєстрація її динаміки (на обліку стоять, нерідко, об'єднання чи організації, які фактично припинили діяльність), зрештою - юридична невизначеність терміну "біляцерковні спільноти" поки що не дають можливостей мати більш-менш точну кількісну картину існування таких спільнот в Україні в цілому, географію їх представленості тощо.

Найновіші дані щорічного дослідження Інституту соціології НАН України за програмою Омнібус, отримані в першій половині 2007 р., також не дозволяють поки що конкретизувати інформацію щодо біляцерковних спільнот. Згідно результатів дослідження Інституту соціології, 87,2 % опитаних у різних регіонах України не належать до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів; про належність до громадських організацій, фондів, асоціацій (окрім клубів за інтересами, студентських товариств, молодіжних організацій, інших організацій, об'єднань, рухів) заявили лише 1,5% опитаних (для порівняння: про належність до політичних партій повідомили 3,0%) [Див.: Програма Омнібус Інституту соціології НАН України за 2007 рік// Поточний архів ІС НАНУ. – С. 12]. Логічно припустити, що певну частину з цих 1,5% складають біляцерковні спільноти, хоч, окрім

цього, можуть існувати й орієнтовані на певну церкву клуби за інтересами, спортивні клуби та товариства, молодіжні чи ветеранські організації тощо. Зрештою, не в чисельності справа: потужно, резонансно заявити про свою позицію в суспільстві можуть і кілька активно діючих біляцерковних спільнот.

Згаданий вище ЄДРОГБО засвідчує, що організаційні форми біляцерковних спільнот можуть бути найрізноманітнішими – братства, місії, організації, об'єднання, асоціації, конгреси, союзи, товариства, клуби, рухи, фонди, спілки тощо, однак як формування вони всі є громадськими організаціями, підпорядковуючись нормам Закону України "Про об'єднання громадян". Найрізноманітнішими можуть бути і сфери та напрями діяльності таких добровільно утворених спільнот – захист прав та свобод одновірців, задоволення інтересів (духовних, культурних, історико-патріотичних тощо), прагнення вплинути на суспільні процеси під кутом зору бачення певної церкви чи конфесії; догляд пенсіонерів, інвалідів, самотніх людей, загалом, тих, хто, за образним виразом, "зник із суспільства", спільне шанування релігійних святинь (наприклад, Українське товариство Туринської плащаниці, Молодіжне православне братство Почаївської чудотворної ікони Божої Матері), святих (братства: святого апостола Андрія Первозванного, преподобних Антонія, Феодосія і всіх отців Києво-Печерських; святого Олександра Невського, архистратига Божого Михаїла), молодіжні спільноти ("Марійська дружина", "Емануїл", "Українська молодь – Христу", молодіжне братство ім. Миколи Святоші, князя Луцького, "Союз православної молоді України – Всеукраїнського молодіжного православного братства в ім'я преподобного Нестора Літописця"), вшанування святих місць та ін.

Відзначимо, що значна частина біляцерковних організацій створюється, як правило, в статусі громадських спільнот і підпорядковуються нормам Закону України "Про об'єднання громадян". Це важливо, оскільки організації (навіть тотожні за назвою організаційно-правових форм), але утворені на інших засадах, наприклад, відповідно до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", підпадають під дію норм саме останнього Закону, регламентовані іншою процедурою реєстрації, характером підпорядкування, відносин із релігійними структурами. Так, згідно зі ст. 10 релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставах своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону. Створені за такою процедурою релігійні організації, зокрема, братства, місії знаходяться в організаційній залежності від управління чи центру, який їх створив.

У той же час, якщо термін "церква" розуміти вузько, в значенні організаційно-управлінської установи, а не церковно-структурованого органу, то цілий ряд релігійних організацій – юридичних осіб - умовно можна вважати "біляцерковними", хоч вони й створені релігійними управліннями чи

центрами; більше того, їх організаційно-правові форми за назвами нерідко співпадають з назвами громадських організацій – братствами, місіями, товариствами тощо. Щодо цих релігійних організацій, зареєстрованих у відповідності до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", існує досить чіткий державний облік, легко прослідковуються тенденції динаміки, регіональної представленості, конфесійна приналежність та підпорядкованість тощо. Зокрема, станом на 01.01.2008 р. в Україні зареєстрована діяльність 33841 релігійної організації, у тому числі 74 братства (з огляду на релігійно-історичні традиції ця форма діяльності найширше практикується у православних церквах – 44 братства), 333 місій (найбільше їх діє під егідою протестантських церков -194 та Римсько-Католицької Церкви - 39). Для порівняння: майже 10 років тому в Україні діяло лише 27 братств (з них 78% - в УПЦ МП та УПЦ КП) та 123 місії (70% склали місії, створені ВС Об'єднань християн-баптистів та ВС ХВС (п'ятидесятників)), що відповідно у 3 та 2,6 раза менше, ніж на сьогодні, й вагомо засвідчує переконаність релігійних управлінь та центрів у перспективності та дієвості цих організаційних форм діяльності серед віруючих у рамках церковних структур.

Прогнозувати перспективу розвитку біляцерковних спільнот, їх різновидів за напрямками та сферами діяльності, організаційно-правовими формами, підпорядкованістю тощо можна, лише беручи до уваги:

- існуючі на сьогодні кількісні та якісні тенденції розвитку біляцерковних спільнот та їх мережі, результативність діяльності, виправданість існування таких організацій для засновників, певних соціальних груп та суспільства у цілому;
- актуальність проблем суспільної (корпоративної, групової, індивідуальної) значущості, вирішенню яких сприяють чи вирішують біляцерковні спільноти;
- обґрунтованість, реальність потреби церков, релігійних організацій, соціальних груп чи суспільства в цілому у створенні та діяльності даної спільноти (громадської організації);
- умови, стан і тенденції розвитку в державі духовної, зокрема, духовно-релігійної сфери, соціальних та релігійних інституцій, державно-церковних, міжцерковних відносин, залежно чи дотично до яких функціонують білярелігійні спільноти;
- правові умови діяльності біляцерковних спільнот, сприяння/несприяння правових, адміністративних, правоохоронних, громадських, церковних чи релігійних, масмедійних, міжнародних чинників, органів місцевого самоврядування роботі таких спільнот;
- оцінка (позитивна чи негативна) громадською думкою, віруючими спільнотами діяльності біляцерковних спільнот, що базується на суспільній вазі, актуальності, зрештою - корисності такої діяльності тощо.

Лише спираючись на комплексну оцінку названих факторів можна з більшою чи меншою вірогідністю прогнозувати перспективу існування в незалежній Україні біляцерковних спільнот, або ж, враховуючи весь спектр сьогоденних тенденцій, припускати перспективність розвитку одних спільнот і затухання чи припинення функціонування інших, наприклад, створених штучно, спекулятивно, ситуативно, під певну особу, організацію, партію чи проблематику.

З огляду на це, є підстави стверджувати, що державно-адміністративні, суспільно-правові, світоглядно-ідеологічні умови існування як релігійних структур, так і громадських організацій, ідейно пов'язаних з ними у незалежній Україні, в останні роки стали істотно сприятливішими. Церкви, релігійні організації набули статусу справді самостійних, самодостатніх, незалежних від світських інститутів (державних, політичних, громадських) утворень, із своїм відмінним від світського світобаченням і світосприйманням; структурою, ієрархією, органами управління, засобами інформації, власністю, притаманними тільки їм способами і формами релігійного спілкування з єдино- та іновірцями, поширенням свого впливу тощо. За результатами соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України у 2007 р., практично безперешкодно своїх світоглядних (релігійних, атеїстичних, індіферентних тощо) позицій дотримуються віруючі (вони становлять 68,5% від числа опитаних), переконані атеїсти (4,3%), байдужі до релігії та ті, хто затрудняється відповісти на питання щодо своєї світоглядної позиції (26,3%) [Див.: Програма омнібус Інституту соціології НАНУ за 2007 рік. – С.2]. Підсумки міжнародного порівняльного соціологічного дослідження цього Інституту, проведеного в межах загальноєвропейського моніторингового проекту "Європейське соціологічне дослідження" (ESS), у якому брали участь 24 держави Європейського Союзу та Україна (березень-квітень 2005 р.), виявили, що лише 0,2% опитаних зазнавали в Україні дискримінації з релігійних причин (для порівняння: у Великій Британії таких 2,2%, в Нідерландах – 1,7%, Іспанії – 1,4%, Австрії – 1,2%, Швейцарії – 1,1%, Франції – 0,9%, Німеччині – 0,7%) [Див.: Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. – К., 2006, - С. 134].

Для позитивної динаміки виникнення та діяльності біляцерковних спільнот важливо й те, що в нових умовах у релігійних інституціях з'явилися важелі утвердження свого правового статусу в державі і суспільстві, подальшого забезпечення його повноти, впливу в своїх інтересах на державні чинники, контролю за порушеннями прав та інтересів релігійних організацій й окремих віруючих. Вони виробили ефективні, суспільно резонансні форми реагування на такі порушення. Перехід України до якісно нового стану відкритості українського суспільства, плюралізму, до обміну інформацією з іншими країнами створили умови для порівняльного аналізу законодавчої бази близького і далекого зарубіжжя, критичного корегування власного законодавства. З'явилися сприятливі для церкви, релігійних організацій

можливості (у тому числі юридичні) для розширення й активізації духовної (релігійної) освіти, інформування громадськості (і не тільки релігійно орієнтованої), публічного роз'яснення своїх позицій, у тому числі й через засоби масової інформації; для повернення значної частини колишньої церковної власності. Суттєво розширилися можливості для проведення соціальної роботи, милосердя, зокрема на тих об'єктах, доступ до яких раніше релігійним організаціям був закритий, – в лікарнях, тимчасових місцях відбування покарань, військових частинах, місцях проходження альтернативної (невійськової) служби тощо. Не менш важливо й те, що в українському суспільстві домінуюче місце зайняло принципово нове розуміння необхідності забезпечення повноти прав, свобод та інтересів громадян, організацій і асоціацій, у тому числі й у сакральній сфері.

Таким чином, кардинальні зміни в українському суспільстві, у релігійному житті, світоглядна свобода та плюралізм об'єктивно мають сприяти і сприяють процесу створення біляцерковних спільнот, розширенню їх мережі й у цьому аспекті роблять діяльність таких спільнот перспективним.

Разом з тим, для усвідомлення прогностичної перспективи існування біляцерковних спільнот істотним є не лише встановлення наявності чи відсутності умов для функціонування новоствореної біляцерковної спільноти, але й актуалізація в суспільстві причин, що спонукали б громадян до задоволення певних інтересів (релігійних, культурних, національних, вікових тощо) у об'єднаних спільнотах одновірців. В історії вітчизняної церкви це особливо добре видно на генезі виникнення в XVI ст. у Львові, Вільно, Луцьку, Острозі, Києві, Перемишлі та інших містах та містечках українських релігійних братств, що стали реакцією національно та православно свідомого міщанства ("третього стану") на занепад церковного і національно-культурного життя, дезорганізацію церкви, деморалізацію ієрархії, кліру; усвідомленням патріотично налаштованим православним громадянством потреби рятувати свою церкву, захистити від католицького, а пізніше - унійного наступу; опікуватися нужденними, фундувати школи, друкарні, шпиталі тощо, ставши на час бездіяльності, меркантильності й угодовства православної ієрархії, за словами М.Грушевського "контрольним органом церкви й суспільства", "трибуналом... у справах релігії й моральності" (Див.: Грушевський М. Культурно-національний рух//Жовтень. – 1989. - №2. – С.115). Це був стихійний, національно-патріотичний (а в умовах Речі Посполитої – також і політичний) за своїм характером порив православної спільноти ("панов Братства"), щирий рух з "низів", спрямований "на будоване або мурованіє церкви", утримання шкіл, спудеїв та дидаскалів, "убогих по улицах скитаючихся", влаштування шпиталів, на проведення "службы заздравные" тощо (Див.: Постановление об общежительстве в Братстве Луцком. 1624 г.// пам'ятники, изданные Киевской комиссией для раз бора древних актов. – Тома 1 и 2. – Изд.2. – Т.1. – К., 1898. – С. 36-42). Прикметно, що при створенні українських пізньосередньовічних братств суто

релігійні цілі особистого спасіння і допомога в спасінні інших органічно поєднувалися із колективними засобами їх досягнення – об'єднанням у спільноту одновірців ("єден другому помагаючи и заровно працюючи...сами спасаючися и ближних спасенію услужити латв-й моглисмо") [Там само. – С.36].

Ретроспективний аналіз причин виникнення тих чи інших форм біляцерковних спільнот та згромаджень в Україні показує, що ще не раз в історії вітчизняних церков після XVI ст. потреби світського громадянства прийти на допомогу своїй церкві, взяти на себе частину функцій (милосердя, благочинності, виховання тощо), компенсувати тимчасову слабкість церкви у певних питаннях (наприклад, з міркувань церковної дезорганізації, недостатності релігійної освіти та виховання), а інколи – й втрутитися в питання управління церквою, церковною громадою, призводили до виникнення все нових біляцерковних спільнот, які більшою чи меншою мірою сприяли реалізації релігійно-церковних, національно-культурних, морально-виховних та інших цілей. Показово, що долучення до цієї справи церковно-адміністративних або державно-адміністративних чинників рано чи пізно, але з неминучістю перетворювало живу, щиросердну діяльність тих же біляцерковних братств у справу заформалізовану, бюрократичну, офіційну, в якій втрачалася головне – ініціатива православного загалу поза формальними структурами реалізувати релігійні принципи життя та співжиття. Це добре видно на прикладі інспірування Синодом Російської Православної Церкви створення у XVIII – XIX ст., посилаючись на православну традицію, таких об'єднань мирян, як братства. У наказному порядку найбільша в Російській імперії Волинська єпархія, Київська, Чернігівська, Подільська і Брацлавська, Катеринославська, Херсонська та Одеська, Слободсько-Українська (Харківська і Охтирська) та багатьох інших єпархій щорічно звітували перед Синодом про кількість створених при церквах та монастирях братств, які у самодержавно-синодальному трактуванні були лише блідою копією братств XVI – XVII ст., створених за ініціативою православного загалу, самостійних, активних, з чіткою програмою діяльності, акцентованою на питаннях (морально-виховних, освітніх, благодійних, милосердних, боротьби з іновір'ям та ін.), у вирішенні яких була справді зацікавлена місцева релігійна громада. У братствах синодального кшталту вже не було й натяку на сприяння у вирішенні національно-культурних, освітніх, мовних проблем, збереження давніх традицій, етнонаціональних обрядів, звичаїв тощо. Все було підпорядковано використанню братств як ще одного суспільно-релігійного важеля для зміцнення і уславлення самодержавства, синодальної церкви, російської народності, нав'язування російської моделі одержавленої й уніфікованої православної церкви, закріпленню формул про "малоросійство" українців, ототожнення української мови з "наречієм", про "меншовартість" неросійських народів і т. п.

Узагальнення причин і цілей створення нинішніх біляцерковних спільнот дає можливість вичленити, як найбільш поширені, прагнення об'єднань громадян:

- мати додаткові можливості для утвердження своєї церкви та віри в українському суспільстві, пропаганди віровчення, релігійно-світоглядних, національно-культурних та моральних орієнтирів, цінностей, релігійних традицій, обрядів та звичаїв в інтерпретації та розумінні саме даною церквою, релігійною організацією (за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України в 2006 р., лише 15,2 % опитаних вважало, що їм вистачає норм і цінностей, що об'єднують людей у державі та суспільстві) [Українське суспільство. Соціологічний моніторинг 1991-2006. – К., 2006. – С.45];
- забезпечити колективний захист прав, свобод та інтересів прихильників даної церкви, релігійної організації (на думку 61,2% опитаних у згаданому вище дослідженні, в країні бракує дотримання прав людини; 47,3% опитаних вважало, що їм не вистачає юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів; 23,6% скаржилися на нестачу власної ініціативи, самостійності у розв'язанні різного роду життєвих проблем) [Там само. – С.42-44];
- використати більш широкі, порівняно з релігійними організаціями, можливості біляцерковних спільнот як громадських організацій для реалізації статутних завдань, напрямів, методів та засобів діяльності, включаючи політичну; подолати пасивність, інертність традиційних релігійних громад, реалізувавши потенціал соціально або корпоративно активних мирян чи цілі засновників і організаторів даних організацій;
- мати можливість самостійно обирати пріоритети своєї громадської діяльності, спираючись на фінансові та матеріально-технічні ресурси організації, що формуються від членських внесків, добровільних пожертв громадян, недержавних підприємств, об'єднань громадян та інших надходжень;
- налагодити матеріальну допомогу, моральну, духовну підтримку тим соціально незахищеним категоріям громадян, до яких державні соціальні служби з різних причин (наприклад, з причин слабого фінансування) не доходять чи допомога яким недостатня (одинокі пенсіонери, важко хворі, безпритульні діти, особи, які відбували покарання тощо). За даними соціального моніторингу за минулий рік, 77,3% опитаних вважало, що їм не вистачає державного захисту від зниження рівня життя; 31,8% - доброзичливості та співчутливого ставлення з боку оточення (Там само. – С. 44,46);
- використати можливості демократичної, соціальної, правової держави, принципу публічності для розширення потенціалу церкви, релігійних організацій, спрямованого на збільшення числа своїх

прихильників чи співчуваючих, популяризацію своїх позицій та оцінок (через звернення до законодавчих органів, виконавчої влади, партій, громадських організацій; проведення масових кампаній, хресних ходів, пікетувань, скоординовані виступи в засобах масової інформації та ін.).

Таким чином, сьогоденній стан українського суспільства, нашої державності породжує цілий ряд причин соціального, правового, національного, духовного, у тому числі й релігійного характеру, що спонукають особу шукати вирішення своїх проблем, об'єднуючись з однодумцями та одновірцями не лише навколо церкви, але й поза нею.

Представляє науковий інтерес питання про якісний склад таких біляцерковних спільнот. На нашу думку, він мало чим відрізняється від складу релігійних громад: в аспекті релігійності в таких спільнотах також відносно тонкий прошарок осіб, які можуть про себе сказати як про людей глибоко переконаних (дослідження Інституту соціології в першій половині 2007 р. засвідчили, що такими себе вважають 5,7% опитаних); значний відсоток таких, які прийшли до біляцерковних спільнот одновірників з метою задовольнити свої конкретні інтереси (включитися в більш активну діяльність під релігійними гаслами чи цілями, позбавитися жорсткої церковно-управлінської, канонічної регламентації, заорганізованості; більш акцентовано заявити про свою належність до конкретної церкви тощо). Водночас, в окремих біляцерковних спільнотах, як показують соціально резонансні акції, пов'язані з візитом в Україну Івана Павла II, адресною передачею державою православним церквам культових будівель, проведенням у Києві хресних ходів, присвячених черговій річниці розстрілу царської сім'ї; протестними акціями у зв'язку з планами перенесення до Києва адміністративного центру Української Греко-Католицької Церкви тощо, відносно більшим є відсоток фанатично, містично, екстремістсько налаштованих віруючих. У соціальному плані члени біляцерковних спільнот також мало відрізняються від власне релігійних громад – переважають жінки, люди літнього віку, соціально невлаштовані категорії громадян тощо. В той же час, керівну та організаційно енергійну ланку таких біляцерковних спільнот нерідко складають молоді люди, чоловіки активного віку, які навіть у публічних акціях нерідко схильні перебувати "за лаштунками", не виділятися.

Досить відмінними від зазначених біляцерковних спільнот за складом та поведінськими характеристиками є організації віруючих, створені релігійними управліннями та центрами і лише умовно названі нами біляцерковними. Йдеться про братства, місії, інші організації, що діють як самостійні юридичні особи. Вони характеризуються, як правило, стабільним складом, невеликою чисельністю, спеціалізацією на конкретних напрямках діяльності (опікування хворими, соціальна допомога дитячим будинкам, інвалідам; робота в реабілітаційних центрах, розподіл гуманітарної допомоги, організація літнього відпочинку дітей та молоді тощо), неухильним

дотриманням статутних вимог, християнських чеснот та ін. Прикладом таких організацій, що діють відносно автономно від церкви, яка їх створила, є релігійна місія "Карітас–Спес Україна" Римсько-Католицької Церкви, що діє в нашій країні з 1996 р. і на сьогодні нараховує більше 30 регіональних центрів у містах і містечках України. В рамках спеціальних проектів місія організовує і фінансує медичні пункти, їдальні, центри реабілітації наркозалежних, табори оздоровлення і відпочинку для дітей та молоді, дитячі садки, міні-пекарні, соціальні та благодійницькі центри християнської спрямованості, організовує допомогу дітям-інвалідам, самотнім громадянам, безпритульним дітям, організовує відвідування хворих у лікарнях; розподіляє гуманітарну допомогу т.п. (<http://www.caritas-spes.org.ua//regions.htm>. - С 1-3). Зокрема, проект релігійної місії "Медична допомога на дому", що почав реалізовуватися в Україні в 2006 р. сімома центрами "Карітас–Спес", охоплював 200 підопічних, здійснювався 60 соціальними працівниками місії та добровольцями, які за рік здійснили майже 7,3 тис. візитів до хворих чи слабких престарілих людей. Допомога членами місії включала широке коло безкоштовних послуг – від догляду за хворими і закупку ліків до хатньої роботи і допомоги в оформленні документів (Див.: Парафіяльна газета. – 2006. - №14. – С.4).

Поза сумнівом, що діяльність таких організацій має в суспільстві, поки що нездатному повністю взяти на себе вирішення подібних проблем, неабияке соціальне значення, на ділі демонструє християнське милосердя, благочинність. Водночас, зрозуміло, що копітка, соціально важлива діяльність подібних місій, братств, релігійно-гуманна за своїм характером, супроводжується поширенням, якщо не нав'язуванням серед соціально неблагополучних категорій суспільства певного віровчення, догматів, релігійних орієнтирів, доказів істинності віри волонтера чи соціального працівника місії й неістинності інших вір тощо. Прямо чи опосередковано віруючі працівники релігійних місій, братств, інших організацій (нагадаємо, що ці форми найбільш практикуються у католицьких, греко-католицьких, протестантських, православних церквах) у ході своєї опікунської чи добродійної роботи здійснюють і місіонерську роботу в інтересах своєї церкви, а хворі, стражденні, забуті суспільством громадяни, не маючи альтернативи, змушені цей релігійно-проповідницьких супровід соціальної допомоги приймати. І хоч релігійні видання переповнені твердженнями про "безкорисливу любов", несумісність милосердної любові з прозелітизмом тощо, на практиці під благовидними приводами дати людину надію, духовну опору, утвердити людину в вірі у своє щасливе майбутє (а нерідко контакти соціального працівника чи волонтера місії з підопічними відбувається один на один) має місце і нав'язування релігійних догматів, і прозелітизм, і т. п.

Безперечно, більш опрідечене уявлення про цілі, напрями, масштаби і способи діяльності сьогоднішніх біляцерковних організацій дають аналіз змісту їх статутів та реальної діяльності, оскільки, як це не раз траплялось, декларовані в статутах чи положеннях норми можуть розходитися з дійсною

діяльністю організації. Показовим при цьому виявляється і компаративний аналіз цих статутів у співставленні із статутами братств, місій тощо, створених релігійними управліннями та центрами на засадах Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації".

Зокрема, статут Всеукраїнської громадської організації "Союз православних громадян України" (СПГУ), легалізований шляхом повідомлення про заснування цієї організації від 09.12.2005 р. декларує, що метою СПГУ є об'єднання осіб для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення духовних, історичних, культурних, патріотичних, політичних, економічних, соціальних та інших інтересів, сприяння відродженню духовності громадян України на основі православної моралі, етики та світогляду (Див.: Статут Всеукраїнської громадської організації «Союз православних громадян України». – П. 2.1). Вже п.2.2. статут істотно уточнює сказане вище, зазначаючи, що ідейні та канонічні засади діяльності Союзу, окрім загальнохристиянських канонічних джерел, визначають й інші джерела чи документи. Зокрема, організаційно та ідейно встановлюючими документами для СПГУ, згідно Статуту, є положення рішень "Архієрейських Соборів Руської Православної Церкви, Основ соціальної концепції Руської Православної Церкви, затвердженої Священним Архієрейським Собором 15 серпня 2000 року" та ін. Не знати, випадково чи ні, переклад офіційних назв у Статуті здійснено неточно: йдеться про діяння соборів Російської, а не "Руської" Православної Церкви, як і про документ ювілейного Архієрейського собору Російської Православної Церкви "Основи соціальної концепції Російської Православної Церкви", що проходив у Москві 13-16 серпня 2000 році (Див.: Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. – М., 2000). Таким чином, йдеться про створення в Україні громадської організації, яка орієнтується на документи Російської Православної Церкви (РПЦ), що важливо для осмислення позиції СПГУ. Так, зокрема, названий документ щодо соціальної політики, вписаний в Статут Союзу як ідейно орієнтуючий, окремими положеннями свого часу викликав неоднозначну реакцію навіть у самій Росії (наприклад, щодо можливості церковного священноначалля закликати народ "застосувати механізми народовладдя для зміни законодавства" або перегляду рішення влади; звернутися "до своїх чад із закликом до мирної громадянської непокори" та ін.) [Там же. – П. 3 б]. Як, орієнтуючись на документи РПЦ (при цьому не згадуючи навіть документи УПЦ МП), можна займатися "відродженням і збереженням духовної, історичної, культурної самосвідомості, самобутності населення України" – не відомо; чи можна, наприклад, узгодити турботу про "збереження духовної, історичної, культурної самосвідомості, самобутності" українського народу з культом у РПЦ Миколи II, відомого великоруською шовіністичною позицією, політикою збереження в Російській імперії національного безправ'я українського народу, правового невизнання української мови, знищенням будь-яких проявів історично сформованих особливостей, самобутності церкви в Україні тощо? В цілому, статут містить чимало

подібних колізій, що на практиці можуть породжувати й вже породжують проблеми, безпосередньо дотичні до свободи совісті на рівні конкретного члена Союзу православних громадян України.

"Біляцерковність" згаданої громадської організації зафіксована в статуті не лише орієнтацією в практичній діяльності на офіційні документи РПЦ, але й рядом пунктів Статуту, що закріплюють такі форми діяльності СПГУ, як співпрацю з Українською Православною Церквою (УПЦ МП) з питань відродження і розповсюдження православних традицій, духовної, історичної пам'яті народу України, його катехизація; проведення хресних ходів, пікетів, мітингів та інших заходів для здійснення статутних завдань тощо (Див.: Статут Всеукраїнської громадської організації «Союз православних громадян України». – П.2.4.1 та 2.4.2). Оскільки членами СПГУ можуть бути лише особи, які належать до "канонічної православної церкви" (Там само. – П. 3.1), то, треба думати, ці форми діяльності мають реалізовуватися, в першу чергу, членами Союзу.

Хоч серед завдань, що має вирішувати СПГУ, політичних завдань не зазначено, з інших пунктів Статуту видно, що питання задоволення "політичних інтересів", "політичної діяльності" також є завданнями і напрямками діяльності (Там само. – П. 2.1 та 5.13). В цьому немає порушення чинного законодавства. Згідно ст.20 Закону України "Про об'єднання громадян" об'єднані громадяни користуються правом брати участь у політичній діяльності, проводити масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо), але у зв'язку з цим важливо звернути увагу на особливість вітчизняного законодавства, зокрема Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»(ст.5): *те, що законодавець забороняє релігійним організаціям (політична діяльність), дозволено громадським організаціям, включаючи ті з них, які, згідно свого Статуту, співпрацюють з конкретними церквами чи релігійними організаціями.* При цьому "біляцерковний" чи "позацерковний" характер відносин таких громадських організацій з церквою-симпатиком практично виключає претензії до церкви з приводу змісту чи форм і методів політичної діяльності того чи іншого об'єднання громадян; з іншого боку – підозри щодо можливостей церкви впливати на політичну зорієнтованість конкретного об'єднання громадян слід віднести до таких, що важко довести. Звідси висновок: чинне законодавство зберігає умови для політизації церков, а та частина церков чи їх структур, яка з певних міркувань зацікавлена в латентних зв'язках з політичними партіями чи політичними структурами за сприяння біляцерковних спільнот, може скористатися такими умовами. У цьому сенсі доки у церков, релігійних організацій буде зацікавленість в політиках-меценатах, партіях, готових з своїх міркувань лобіювати інтереси конкретної церкви або церков, якими б високими цілями це не пояснювалося, доти існуватимуть підстави прогнозувати потребу політикуму чи церковних фігурантів у біляцерковних спільнотах.

Мало чим відрізняються від названого вище братства й такі біляцерковні організації, як "Союз православних братств України" (СПБУ), "Православне братство Олександра Невського", створене на їх базі Всеукраїнське об'єднання "Православний вибір" та інші, що позиціонують себе як прихильники і захисники Української Православної Церкви Московського Патріархату. Так, на офіційному сайті СПБУ стверджується, що це структурний підрозділ УПЦ МП, створений з метою захисту православ'я, здійснення широкої місіонерської та благодійницької діяльності. Серед пріоритетних цілей та завдань Союзу – захист "канонічного православ'я", "утвердження християнського світогляду", "збереження традицій слов'янського менталітету та самосвідомості", "пропаганда здорових духовних цінностей", "дієве співчуття", "любов і терпимість" і т.п. Мотив – державні і приватні чинники "не здатні" вирішити цих питань, подолати "кризу людської душі". Звичайно, справа самих об'єднань мирян (православних, греко-католицьких, католицьких чи будь-яких інших), у яких напрямах зосередити об'єднані зусилля одновірців, але не можна не констатувати, що, незалежно від декларованих у статутах пріоритетів, цілий ряд біляцерковних організацій на практиці акцентовано займаються не стільки суто релігійними проблемами, скільки політичними; істотно активізують свою діяльність, стають суспільно помітними в період політичних кампаній (виборів Президента України, Верховної Ради України, політично значущих ювілеїв чи подій, візитів іноземних високопосадовців тощо). Зайве доводити, що організації, зареєстровані як релігійні, подібною діяльністю відверто порушують чинне законодавство України. Зокрема, аналіз цілого ряду документів того ж СПБУ засвідчує, що релігійна риторика щодо захисту канонічності, проблем єдності православ'я, про "збереження традицій слов'янського менталітету", про "церкву-матір" і т. ін. не здатна приховати пріоритетність політичних мотивів й цілей діяльності Союзу. Широко розрекламована Заява СПБУ від 30.XI.2004 р. про поточну ситуацію в Україні з амбіційними вказівками президентові України, міністрам; з вимогою "розпустити Верховну Раду і притягти до кримінальної відповідальності "ющенківсько-тимошенківську хунту" – лише один із проявів "ходження в політику" Союзу православних братств України, що немає ніякого відношення до власне релігії та церкви.

Деяке пояснення постійній схильності СПБУ до політизації проблем під релігійною оболонкою дає аналіз походження цієї організації. Вона має російське коріння: ще на початку 90-х років м. ст. у РФ з'явився Союз православних братств, що спочатку об'єднував біля 20 братств, а вже в 1994 р. – понад 100, у т. ч. братств у ряді регіонів України. Постійне прагнення керівництва політизувати організацію, виступати з політичними заявами; наявність в СПБ радикально політизованого, фундаменталістського крила і, водночас, намагання ухилятися від підпорядкування чи й навіть ігнорування церковного керівництва призвело до прийняття Архиєрейським собором РПЦ у 1994 р. визначення, що зобов'язувало Союз православних братств

вилучити із статуту СПБ положень, які суперечили церковному праву. Не зважаючи на це, вада політизації організації (аж до рекомендацій не ратифікувати договір про дружбу і співробітництво РФ з Україною) - як у Росії, так і в Україні - залишилася неподоланою до сьогодні. До речі, за повідомленням Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ) від 6.08.2007 р. з посиланням на російські джерела, у зв'язку з нинішньою міжклановою боротьбою за керівництво Союзом православних братств РПЦ у черговий раз висвітлюється походження його українського відгалуження: в коментарі до рішення Ради СПБ РПЦ МП зазначається, що "малоросійський" СПБ, справді, історично є "дочірньою" організацією і формально відноситься до СПБ усієї Російської Православної Церкви, хоч фактично діє незалежно. Згадуваний вище Союз православних громадян України з штаб-квартирою в Одесі також, як виявляється, є структурним підрозділом Союзу православних громадян Росії (керівник СПГУ нещодавно був нагороджений орденом РПЦ).

Кожні чергові вибори (парламентські, президентські, місцеві) в Україні демонструють спроби подібних організацій чи їх союзів перетягти православний електорат на бік тієї чи іншої партії, блоку; використати справді складні проблеми єдності православ'я, помісності церкви тощо як розмінну карту для політичної гри під розмови про "невтручання" релігійних організацій у виборчий процес, їх "деполітизацію" і т.п.

Прогнозуючи перспективи існування і розвитку біляцерковних спільнот в Україні, спираючись на сьогоднішні закономірності та тенденції їх функціонування, не можна не констатувати, що діяльності частини з них властиве запозичення методик, технологій, притаманних тотожним об'єднанням у Росії, у тому числі тим, що за свою діяльність врозріз церковному праву отримують негативні оцінки й у себе, в Росії (відомо, що в 90-ті роки м. ст. і пізніше була припинена діяльність і виключено з офіційних реєстрів значна кількість політико-радикально налаштованих православних братств). Некритичне перенесення напрямів, засобів, методик діяльності біляцерковних організацій з країн з іншою релігійною ситуацією, відмінними державно-церковними відносинами, ієрархічним рядом церков та релігійних організацій, з іншою шкалою політичних, національних, духовних цінностей та орієнтирів є однією з недругорядних причин ускладнення відносин церков та державних структур в Україні, посилення конфліктності у міжконфесійних відносинах, появи екстемістсько налаштованих віруючих, порушень чинного законодавства на місцях.

На сайті Православного братства на честь преподобних Антонія, Феодосія і всіх отців Києво-Печерських (УПЦ МП) розміщені рекомендації щодо створення православного братства, за основу для яких взято матеріали діяльності Воскресенського Православного братства у м. Москві. Поряд із загальновідомими положеннями щодо братств, базованих на біблійному "Шануйте всіх, братство любіть, Бога бійтеся, царя поважайте" (1 Петр. 2: 17), російський взірець моделі братства пропонує, зокрема, рекомендації із створення охоронних загонів (дружин) при братствах. Логіка така: дуже

скоро у братства виникне потреба допомагати в організації самозахисту своєї парафії та інших храмів, адже проблемами стало "незаконне знаходження на їх території "чужинців", почастишали випадки пограбувань церков, хуліганського поведіння під час церковних служб, з'явилися сатанинські секти, що подекуди "приносять в жертву християн". Держава не в змозі вирішити ці проблеми, так що братства, згідно рекомендацій, - єдина сила, здатна це зробити. Тому треба залучати до братств православних військовослужбовців та працівників із служб правопорядку, створювати з них охоронні загони; вони не завадять і для захисту сімей парафіян та всіх членів братства, хресних ходів, при "звільненні незаконно зайнятих приміщень" тощо. Необхідно регулярно тренувати молодих членів братства, зокрема, в стендовій стрільбі, рукопашному бою (це "залучить до братства енергійних людей") і поступово формувати з них оборонні загони. Знадобиться братству, зазначають рекомендації, і своя юридична служба (Див.: Что такое православное братство и как его создать. Сайт православных братств //http://bratstvo.kiev.ua /кнопка. gif border =0 width =88 height =31>). Не важко припустити, у що може перетворитися рух таких "люблячих", "богобоязких", "царешануючих" братчиків, якщо вони візьмуть на озброєння подібні рекомендації. Для України це буде означати новий, більш агресивний і безкомпромисний виток конфліктності у міжконфесійних відносинах.

Зауважимо, що нинішня практика діяльності ряду біляцерковних організацій, пов'язана з проявами політизації церковно-релігійних питань, силовими акціями захоплення чи блокування діяльності культових об'єктів, перекриттям магістралей, провокативним застосуванням засобів вираження своїх позицій, далеких від християнських, ігноруючих чинне законодавство, в багатьох випадках викликає осуд громадськості, релігійних організацій (Див.: Відкритий лист Патріарха Філарета Президенту України/Голос Православ'я. – 2007. - №15. – С.3) ; змушує останні нерідко дистанціюватися від акцій біляцерковних організацій, не благословляти заходи, заплановані останніми тощо.

Узагальнюючи документи, матеріали та практику діяльності нині діючих біляцерковних спільнот (організацій), можна вичленити такі причини явної чи латентної зацікавленості церков, релігійних організацій у функціонуванні подібних спільнот в умовах нинішньої релігійної, правової та політичної ситуації в Україні:

- прагнення мати відносно нечисельні, але мобільні, організаційно та ідейно зцементовані структури переконаних прихильників церкви (релігійної організації), що своєю активністю, ініціативністю, надійністю, практичною діяльністю в церкві та суспільстві вигідно вирізнялися б на тлі загальної пасивності, інертності чи й байдужості основної маси парафіян, тим самим підносячи рівень активності релігійного життя, ламаючи сам характер сучасної релігійності, що, як правило, зводиться до обрядовір'я. На відміну від православних церков, інший курс щодо перспективи свого

розвитку сповідує УГКЦ: документи останніх років засвідчують орієнтацію цієї церкви на динамізацію релігійного життя не скільки за рахунок активізації окремих біляцерковних структур, стільки через залучення до більш предметної участі у справах церкви *усіх мирян* – молоді, інтелігенції, селян, тих, хто їздить на заробітки за кордон і т. д.;

- Ї можливість використання церквами, релігійними організаціями кадрового, матеріально-фінансового, організаційного потенціалу біляцерковних спільнот для посилення церковної присутності у сферах, де церковні структури з різних причин були представлені слабо, – організація відпочинку та дозвілля для дітей і молоді, дитячих садків, патронаж у лікарняних закладах, у опіці важко хворих, у заснуванні пунктів медичного чи аптечного обслуговування, в організації їдалень для малоїмущих, одиноких; в реабілітаційній роботі з ВІЛ-інфікованими, хворими на туберкульоз з тими, що відбули покарання; у проведенні іншої соціальної роботи;
- Ї явний чи прихований розрахунок використати дозволені законом можливості ідейно близьких до церков громадських об'єднань, що не належать до церковних структур, в сфері політичних відносин, політичної агітації в ході виборних кампаній, проведення різного роду партійно та церковно акцентованих акцій, акцій, мітингів, зібрань тощо як додатковий канал для утвердження та популяризації певних релігійно-церковних позицій, оцінок, моделей суспільної реакції та поведінки тощо; можливість церков, релігійних організацій дистанціюватись від діяльності подібних громадських організацій у разі результуюче негативної реакції громадської думки, ЗМІ на конкретні акції таких спільнот.

З огляду на викладене вище, враховуючи далекий від оптимізму прогноз офіційних осіб, фахівців-релігієзнавців щодо розвитку релігійної ситуації в Україні (Див.: Релігійна панорама. – 2007. - №2. –С.13), а також цілу низку виборчих кампаній, що очікують країну в найближчий період і в ході яких біляцерковні спільноти, як правило, істотно активізуються, є підстави прогнозувати, що роль усього спектру біляцерковних спільнот буде зростати. Така тенденція спричинятиметься не лише сприятливими суспільними та релігійно-церковними умовами близького майбутнього, але й прагненнями, з одного боку, церков та релігійних організацій, з іншого – самих біляцерковних спільнот. Суспільна реакція на можливість такої активізації в країні, що прагне будувати громадянське суспільство, стабілізувати державно-церковні та міжконфесійні відносини, реально забезпечити свободу совісті, також може бути прогнозованою: підтримувати рухи українського громадянства, що працюють на суспільне та національне благо, і протидіяти (в правовому, ідеологічному, релігійно-церковному, інформаційному полях, громадською думкою) всьому, що веде до посилення

релігійної, суспільної конфронтації; до зневажання державних та національних пріоритетів та цінностей під релігійними гаслами; до переорієнтації українського суспільства чи його окремих страт на чужі духовні цінності.

5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ПРОТЕСТАНТИЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Євангельський протестантизм є знаковим феноменом історії і сучасного релігійного життя українського соціуму, стверджуючи фактом своєї мирної співприсутності з історичними церквами можливість практичної реалізації міжконфесійної, плюралістичної моделі переустрою релігії.

Півтора століття існування євангельської церкви в несприятливих умовах переслідувань з боку царського режиму і радянської влади довели її життєздатність та великий соціальний потенціал, що ґрунтуються на широкій народній підтримці, спорідненості євангельської віри і духовних запитів суспільства.

Після розпаду імперії СРСР і здобуття Україною незалежності євангельські протестанти отримали безпрецедентну можливість демаргіналізації, участі в розбудові молодого демократії, активного впливу на соціально-політичні трансформації в ролі суб'єкта громадянського суспільства.

Подолання стереотипів, вироблених за радянських часів, виклики плюралістичної демократії і лібералізму, модерністські впливи на церковне життя, взаємовідносини з історичними церквами на православній канонічній території – ці питання окреслюють проблемне коло і разом з тим спектр варіацій розвитку.

Євангельський рух в Україні представлений церквами баптистів, євангельських християн, християн віри євангельської різних течій, з яких найбільш численними є Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів і Союз церков християн віри євангельської України. Позиції союзів можна вважати поміркованими, виваженими, типовими для євангельської спільноти. Разом з тим для адекватної репрезентативності слід уважно придивлятися до реформаційних процесів в традиційних євангельських церквах – з одного боку, виникнення сепаратистських і неофундаменталістських груп, а з другого - сильних модерністських течій, під впливом яких консервативні громади трансформуються в неопротестантські, перш за все харизматичні.